

SYLWIA GÓRZNA

Fundamentalizm muzułmański w ujęciu papieża Franciszka

Muslim Fundamentalism in the View of Pope Francis

ABSTRAKT

Fundamentalizmy religijne są zjawiskami szeroko rozpowszechnionymi w religiach monoteistycznych. Zjawiska te odzwierciedlają współczesną przemoc w sferze religii i stanowią zagrożenie dla pokoju. Papież Franciszek nie przestaje podkreślać, że przemoc nie jest dobrą ani dalekowzroczną metodą rozwiązywania problemów na świecie, zaś najlepszym sposobem uniknięcia konfliktów między wyznawcami różnych religii jest dialog międzyreligijny.

Celem artykułu jest prezentacja nauczania papieża Franciszka w zakresie fundamentalizmu muzułmańskiego w kontekście politologii religii. Autorka dokonała analizy różnych dokumentów papieskich, przemówień i wypowiedzi. W strukturze niniejszego artykułu można wyróżnić pięć głównych części (Zjawisko fundamentalizmu religijnego, Dokumenty papieskie, Przemówienia i homilie, Podróże apostolskie, Rozważania papieskie i inne teksty). Przeprowadzone badania pozwoliły sformułować następujące wnioski końcowe: fundamentalizm religijny występuje w obrębie każdej religii, traktuje religię instrumentalnie; fundamentalizm muzułmański mieści się w kontekście politologii religii; dialog i polityka *non-violence* to jedyne możliwe odpowiedzi na przemoc; dialog międzykulturowy oraz międzyreligijny mogą wyeliminować wszelkie formy fundamentalizmu, a ich znaczenie wzrasta we współczesnym świecie; oba rodzaje dialogu mogą być alternatywą, aby znaleźć drogę do pokoju i współpracy dla dobra wspólnego.

Słowa kluczowe: fundamentalizm muzułmański, przemoc, terroryzm, papież Franciszek, dialog międzyreligijny, pokój, politologia religii

WSTĘP

Posługę Biskupa Rzymu od 13.03.2013 roku pełni papież Franciszek (właśc. Jorge Mario Bergoglio). Przyjmując imię św. Franciszka z Asyżu (ur. 1181 lub 1182, zm. 1226) za swoje imię papieskie, zwrócił uwagę na zagadnienie pokoju [Nęcek 2014: 75; Ivereigh 2015: 407–427]. Jest argentyńskim jezuitą, wiernym synem swojego duchowego ojca, św. Ignacego Loyoli (1491–1556) [Lowney 2014: 13–14]. Przez swą posługę pasterską stara się wspierać dialog ekumeniczny i międzyreligijny. Kontynuuje dzieło Soboru Watykańskiego II (SWD, 1962–1965) [Górzna 2015: 191–203], podczas którego dokonała się przebudowa nastawienia Kościoła wobec religii niechrześcijańskich, w tym wobec wyznawców islamu oraz swoich poprzedników: Jana XXIII, Pawła VI, Jana Pawła I, Jana Pawła II, Benedykta XVI.

Po tym jak kard. Bergoglio został ogłoszony papieżem, Ahmed el-Tayeb, wielki imam meczetu Al-Azhar w Egipcie, wysłał mu list z gratulacjami, nazywając go papieżem Franciszkiem. Był to pierwszy po ponad rocznej przerwie kontakt imama z Watykanem. Uczelnia zerwała wszelkie kontakty z placówkami papieskimi po tym, jak Benedykt XVI w następstwie ataku bombowego w kościele w Aleksandrii wezwał egipskie władze do zapewnienia większej ochrony swym koptyjskim chrześcijanom [Craughwell 2013: 133].

ZJAWISKO FUNDAMENTALIZMU RELIGIJNEGO

Obecnie narastają tendencje łączenia aktywności politycznej z hasłami odnowy religii, a dotyczy to nie tylko islamu, z którym jest łączony termin „fundamentalizm”, lecz także innych religii monoteistycznych, jak chrześcijaństwo czy judaizm [Mrozek-Dumanowska 1999: 76]. Pojęcie to narodziło się w początkach XX wieku w kontekście sporów w łonie amerykańskiego protestantyzmu, jednak powszechnie zagościło w retoryce politycznej z końcem lat 70. XX w. i rewolucją w Iranie [Gierycz 2014: 483].

Fundamentalizm muzułmański oznacza powrót do starej wiary, do fundamentów wiary, do budowy państwa muzułmańskiego ściśle według wzorów przekazanych przez Mahometa i jego następców [Marczewska-Rytko 2010: 38–39]. „Islam nie ma jednej władzy politycznej i religijnej. Charakteryzuje się natomiast tendencją do traktowania religii jako doktryny społecznej, politycznej i prawnej, obejmując całe życie wspólnoty. Jest to źródłem największej współcześnie skłonności do upolitycznienia islamskich ruchów religijnych – wzrastania na tym podłożu zarówno wojującego fundamentalizmu, jak i rządów teokratycznych” [Gulczyński 2004: 278].

W Europie strach przed fundamentalizmem muzułmańskim umocnił się zwłaszcza po zamachach terrorystycznych w Paryżu z 13.11.2015 r. i Brukseli z 22.03.2016 r. dokonanych przez tzw. Państwo Islamskie (ISIS) [Górzna 2016: 52–53].

Strategia papieża Franciszka polega na odrzuceniu koncepcji polaryzacji świata przedstawianej przez ISIS, czyli chrześcijaństwo kontra islam. Proponuje inny opis, stawiając po jednej stronie religie i pokój, a po drugiej fundamentalizm i fałszywą religię. Strategia opiera się na nieuleganiu strachowi, zachowaniu własnej przestrzeni i tożsamości [Ivereigh 2016: 148].

Papież apeluje o szukanie sprawiedliwych rozwiązań konfliktów zbrojnych, przewycięzanie przemocy na świecie, której stosowanie nigdy nie prowadzi do pokoju. Nieustannie wzywa do budowania kultury spotkania i kultury dialogu. Kultura ta zakłada przede wszystkim to, że drugi ma mi wiele do zaoferowania, że muszę podchodzić do niego w postawie otwartości i słuchania, bez żadnych uprzedzeń. Nie można myśleć, że skoro ma odmienne od moich poglądy albo jest ateistą, to nic nie może wnieść do mojego życia [Ambrogetti, Rubin 2013: 126]. Proponuje wyznawcom innych religii koncepcję polityki konsensusu – porozumienia osiągniętego głównie przez dialog oraz koncepcję niestosowania przemocy (polityka *non-violence*) na korzyść pokojowych środków, celem przewycięzania m.in. fundamentalizmu religijnego, stanowiącego przeszkodę dla dialogu międzyreligijnego [Górzna 2013: 148–150]. Apeluje do polityków o pozostawienie otwartych drzwi dla uchodźców. Wzywa do poszanowania praw człowieka, w tym prawa do wolności religijnej. Zapewnia o swoim współczuciu, bliskości i modlitwie osoby, które przeżyły zamachy terrorystyczne, oraz rodziny ofiar.

Poniżej zaprezentuję wybrane dokumenty, wypowiedzi i przemówienia papieskie podejmujące problematykę przemocy, fundamentalizmu religijnego, zwłaszcza mużulmańskiego, który mieści się w kontekście politologii religii. Z perspektywy lat 2015, 2016 i 2017 można mówić o licznych przejawach legitymizacji politologii religii jako subdyscypliny zarówno na gruncie religioznawstwa, jak i nauk o polityce, a dowodem na taki stan rzeczy jest wyszczególnienie paneli tematycznych odnoszących się do sprzężeń religii i polityki na kongresach religioznawczych i politologicznych.

Zdaniem holenderskiego arabisty Johannesesa J.G. Jansena, „islamski fundamentalizm jest zarówno polityką, jak i religią. Ma dwoistą naturę. Błędem jest analiza fundamentalizmu islamskiego jedynie jako ruchu politycznego, ponieważ fundamentalizm jest jednocześnie religią. Błędem jest również analiza fundamentalizmu wyłącznie jako religii, ponieważ jest on jednocześnie polityką” [Jansen 2005: 11].

DOKUMENTY PAPIESKIE

Pierwsza encyklika papieża Franciszka *Lumen fidei* [zob. Franciszek 2013a] (Światło wiary) do biskupów, prezbiterów i diakonów, osób konsekrowanych i wszystkich wiernych świeckich o wierze została zaprezentowana 5.07.2013 r. w Watykanie. Dokument składa się z 60 paragrafów, jest podzielony na wstęp (7 paragrafów) i cztery rozdziały. W rozdziale II pt. „Jeżeli nie uwierzycie, nie zrozumiecie” w paragrafie 34. znajdujemy odniesienie do dialogu między wiarą a rozumem,

do prawdy, która jest bardzo często sprowadzana do subiektywnej autentyczności człowieka, ale jeśli „prawda jest prawdą miłości, jeśli jest prawdą otwierającą się w osobowym spotkaniu z Innym i z innymi, zostaje wyzwolona z zamknięcia jednostki i może stanowić część dobra wspólnego. Jako prawda miłości nie jest prawdą narzucaną przemocą, nie jest prawdą miażdżącą jednostkę. Rodząc się z miłości, może dotrzeć do serca, do osobowego centrum każdego człowieka. Wynika stąd jasno, że wiara nie jest bezwzględna, lecz wzrasta we współzyciu w poszanowaniu drugiego człowieka” [Franciszek 2013a: 46–47].

W orędziu na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy (Watykan, 5.08.2013 r.) papież odniósł się do rzeczywistości migrantów i uchodźców, ukazując elementy na drodze do budowania lepszego świata: uwaga powinna być skupiona na osobie, a promocja osoby integralna, obejmująca wszystkie jej wymiary, wraz z wymiarem duchowym; nie można pomijać ubóstwa w różnych wymiarach, potrzebna jest wzajemna pomoc krajów, udzielana z gotowością i ufnością, bez wznoszenia nieprzekraczalnych barier; należy przewyciężać uprzedzenia do migracji, często bowiem migranci, uchodźcy i osoby ubiegające się o azyl spotykają się w lokalnych społecznościach z podejrzeniami i wrogością. Zauważa się, że: „Migranci i uchodźcy nie są pionkami na szachownicy ludzkości. Są to dzieci, kobiety i mężczyźni, którzy opuszczają bądź są zmuszeni do opuszczenia swoich domów z różnych powodów, którzy mają takie samo słuszne pragnienie, by umieć więcej, by mieć więcej, ale przede wszystkim, by więcej być” [Franciszek 2013b: 4–6].

W samym centrum swojego pontyfikatu umieścił m.in. kwestię migracji oraz problem praw osób siłą zmuszonych do opuszczenia swoich domów. Ponadto należy podkreślić, że sytuuje ją w aktualnym nurcie debaty politycznej światowych stolic, doprowadzając do ponownego przemyślenia kwestii praw ludzkich przez globalnych decydentów. Apeluje o Kościół otwarty, dynamiczny, wychodzący ku ludziom zagubionym i potrzebującym [Rabiej 2017: 69, 72].

Pierwszą adhortację papieża Franciszka *Evangelii gaudium* (Radość Ewangelii) do biskupów, prezbiterów i diakonów, osób konsekrowanych, wiernych świeckich o głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie ogłoszono 24.11.2013 r. w Watykanie. Składa się z 5 rozdziałów i 288 punktów. W rozdziale II pt. „W kryzysie zaangażowania wspólnotowego” papież odniósł się do wyzwania, przed jakim staje wiara katolicka wielu narodów, „jakim jest rozprzestrzenianie się nowych ruchów religijnych, pewnych skłaniających się do fundamentalizmu oraz innych, które wydają się proponować duchowość bez Boga. Jest to z jednej strony wynikiem ludzkiej reakcji na społeczeństwo materialistyczne, konsumistyczne i indywidualistyczne, a z drugiej – wykorzystania biedy ludności żyjącej na peryferiach i w rejonach ubogich, starającej się przeżyć pośród wielkiego cierpienia i szukającej natychmiastowych rozwiązań dla swych potrzeb. Wspomniane ruchy religijne, charakteryzujące się subtelnym przenikaniem, pośród panoszącego się indywidualizmu starają się wypełnić pustkę pozostawioną przez sekularystyczny racjonalizm” [zob. Franciszek 2013c]. Punkty 250–254 rozdziału IV pt. „Społeczny wymiar ewangelizacji” doty-

czą dialogu międzyreligijnego, w tym dialogu z islamem. W punkcie 253. czytamy: „Wobec niepokojących nas epizodów naznaczonego przemocą fundamentalizmu, serdeczne uczucie wobec autentycznych muzułmanów powinno nas prowadzić do unikania wrogich uogólnień, ponieważ prawdziwy islam i poprawna interpretacja Koranu sprzeciwiają się wszelkiej przemocy”.

Punktem wyjścia w interpretacji problemów społeczno-politycznych w nauczaniu papieża Franciszka jest człowiek ubogi, a nie godność człowieka, jak to miało miejsce w wypowiedziach wcześniejszych papieży. W wypowiedziach na temat genezy przemocy i terroryzmu ukazuje biedę, której przyczyną jest egoizm świata zachodniego, w tym Europy [Romejko 2017: 479].

W Bulli ogłaszającej Nadzwyczajny Jubileusz Miłosierdzia *Misericordiae Vultus* (Rzym, 11.04.2015 r.) papież Franciszek zwrócił uwagę, że miłosierdzie Boże jest tematem łączącym chrześcijan z wyznawcami islamu oraz judaizmu, o czym traktuje nr 23. tego dokumentu. Wyraził życzenie, aby Rok Miłosierdzia sprawił, że staniemy się bardziej otwarci na spotkanie z różnymi religiami, na dialog, „aby poznać się lepiej i wzajemnie zrozumieć; niech wyeliminuje wszelkie formy zamknięcia i pogardy i odrzuci wszelką przemoc i dyskryminację” (nr 23) [Franciszek 2015a: 14].

Na uwagę zasługuje druga encyklika *Laudato si'* [Franciszek 2017a] (Rzym, 24.05.2015 r.) poświęcona trosce o wspólny dom, zaprezentowana 18.06.2015 r. w Watykanie. W rozdziale I pt. „Co się dzieje w naszym domu” papież ukazał m.in. społeczne skutki przemian globalnych, tj.: podziały społeczne, wzrost przemocy, handel narkotykami, utrata tożsamości (nr 46). W rozdziale IV pt. „Ekologia integralna” poruszono problematykę m.in. skrajnej biedy w niektórych środowiskach. Czytamy w nim: „W przypadku mieszkańców bardzo prowizorycznych osiedli na obrzeżach codzienne doświadczenie przechodzenia od przeludnienia do anonimowości społecznej, doświadczanej w wielkich miastach, może prowadzić do poczucia wykorzenienia sprzyjającego zachowaniom aspołecznym i przemocy. Chciałbym jednak podkreślić, że miłość jest silniejsza. Wiele osób w tych warunkach potrafi nawiązać relacje przynależności i współistnienia, przekształcające przeludnienie w doświadczenie wspólnoty, w którym pękają mury własnego »ja« i pokonywane są bariery egoizmu” (nr 149).

Orędzie na Światowy Dzień Pokoju (Watykan, 8.12.2015 r.) oscyluje wokół: wojen i zamachów terrorystycznych; 50. rocznicy publikacji dokumentów SWD – Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate* z 28.10.1965 r. (DRN) oraz Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* z 7.12.1965 r.; niektórych form obojętności wobec bliźnich i wobec stworzenia; umacniania kultury solidarności i miłosierdzia [Franciszek 2016a: 27], aby przezwyciężyć obojętność; pokoju jako owocu kultury solidarności, miłosierdzia i współczucia; Jubileuszu Miłosierdzia. Papież podkreślił, że: „Na poziomie indywidualnym i wspólnotowym obojętność wobec bliźniego, zrodzona z obojętności wobec Boga, przybiera postać bierności i braku zaangażowania, będących pożywką dla utrzymywania sytuacji niesprawiedliwości i poważnej nierównowagi społecznej,

które mogą z kolei prowadzić do konfliktów lub w każdym razie zrodzić atmosferę niezadowolenia, która grozi doprowadzeniem, wcześniej czy później, do przemocy i braku bezpieczeństwa” [Franciszek 2016b: 4–10].

Drugą posynodalną adhortację apostolską *Amoris laetitia* [Franciszek 2017b] (Rzym, 19.03.2016 r.) ogłoszono 8.04.2016 r. w Watykanie. Tekst podzielono na 9 rozdziałów i 325 punktów. W rozdziale II pt. „Rzeczywistość rodzin i wyzwania” papież zwrócił uwagę na fakt, że „społeczeństwa doświadczające przemocy z powodu wojny, terroryzmu lub przestępczości zorganizowanej są świadkami degradacji sytuacji rodzinnych. Zwłaszcza w wielkich metropoliach i ich przedmieściach narasta zjawisko tak zwanych dzieci ulicy” (pkt 45).

Orędzie papieskie na 50. Światowy Dzień Pokoju (Watykan, 8.12.2016 r.) koncentruje się na działaniu bez użycia przemocy, która bierze początek w ludzkim sercu, budowaniu pokoju bez przemocy stanowiącym wyzwanie między innymi dla zwierzchników politycznych i religijnych. Papież podkreślił, że: „Przemoc nie jest lekarstwem dla naszego rozbitego świata. Reagowanie przemocą na przemoc prowadzi w najlepszym wypadku do przymusowej migracji i ogromnego cierpienia, ponieważ znaczne zasoby przeznaczane są na cele wojskowe zamiast zaspokajać codzienne potrzeby ludzi młodych, rodzin w trudnej sytuacji, osób starszych, chorych, zdecydowanej większości mieszkańców świata. W najgorszym przypadku może to doprowadzić do śmierci fizycznej i duchowej wielu osób, jeśli nie wręcz wszystkich” (nr 2) [Franciszek 2016c: 15–18].

PRZEMÓWIENIA I HOMILIE

Już na początku pontyfikatu, udzielając audiencji dla korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej (Sala Królewska, 22.03.2013 r.), papież zwrócił uwagę na znaczenie dialogu międzyreligijnego, w tym z islamem. Podkreślił, że: „Nie jest bowiem możliwe budowanie mostów między ludźmi, kiedy zapomina się o Bogu. Ale również na odwrót – nie można żyć w prawdziwej więzi z Bogiem, ignorując innych. Dlatego ważne jest zintensyfikowanie dialogu między różnymi religiami. Myślę przede wszystkim o dialogu z islamem, i bardzo cenna była dla mnie obecność na Mszy św. inaugurującej moją posługę tak wielu przedstawicieli władz świeckich i religijnych świata islamskiego” [Franciszek 2013d: 27].

Dzień 7.09.2013 r. papież ogłosił dniem postu i modlitwy w intencji pokoju w Syrii, na Bliskim Wschodzie i na całym świecie, zapraszając do inicjatywy wyznawców różnych religii, w tym muzułmanów. W łączności z Watykanem modlono się między innymi w meczetach w Syrii [Franciszek 2013e: 4; zob. Allen 2013: 7]. W homilii podczas czuwania na placu św. Piotra (7.09.2013 r.) papież skonstatował: „Kiedy człowiek myśli tylko o samym sobie, o swoich interesach, i stawia siebie w centrum, kiedy daje się zauroczyć przez bożki panowania i władzy, kiedy stawia siebie na miejscu Boga, wówczas psuje wszystkie relacje, niszczy wszystko; i otwiera drzwi przemocy,

obojętności, konfliktowi. [...] Przemoc, wojna niosą tylko śmierć, mówią o śmierci! Przemoc i wojna mówią językiem śmierci!” (pkt 2) [Franciszek 2013f: 7–8].

W liturgiczne święto patrona Włoch, św. Franciszka z Asyżu, 4.10.2013 r. papież odwiedził rodzinne miasto świętego [Franciszek 2013g: 7]. W homilii podczas Mszy św. na placu przed bazyliką św. Franciszka papież prosił świętego, aby nauczył wszystkich bycia narzędziami pokoju, który ma źródło w Bogu. Apelowal: „Szanujmy każdą istotę ludzką: niech ustaną konflikty zbrojne, które plamią krwią ziemię, niech ucichnie broń, a nienawiść niech wszędzie ustąpi miejsca miłości, zniewaga przebaczeniu, a niezgoda jedności. Usłyszmy wołanie tych, którzy płaczą, cierpią i umierają z powodu przemocy, terroryzmu i wojny – w Ziemi Świętej, tak bardzo umiłowanej przez św. Franciszka, w Syrii, na całym Bliskim Wschodzie, na całym świecie” [Franciszek 2013h: 11–13].

Podczas Mszy św. odprawianej w Domu św. Marty w dniu 8.01.2015 r. papież Franciszek wyraził ból z powodu aktu przemocy dokonanego dzień wcześniej w siedzibie satyrycznego czasopisma „Charlie Hebdo”. Powiedział: „»Wczorajszy zamach w Paryżu skłania nas do refleksji nad wielkim okrucieństwem ludzkim. Tak wielki terroryzm, zarówno terroryzm odosobniony, jak i terroryzm państwowy« budzi refleksję nad »okrucieństwem, do jakiego zdolny jest człowiek«” [Franciszek 2015b: 66]. Parę godzin później papież spotkał się z metropolitą Paryża kard. André Vingt-Trois, do którego skierował telegram kondolencyjny za pośrednictwem Sekretarza Stanu kard. Pietra Parolina, w którym czytamy: „Dowiedziawszy się o strasliwym zamachu, do którego doszło w Paryżu w siedzibie ‘Charlie Hebdo’, który spowodował liczne ofiary, Jego Świątobliwość Papież Franciszek łączy się poprzez modlitwę w bólu z rodzinami pogrążonymi w żałobie i w smutku wszystkich Francuzów. Zawierza ofiary Bogu, pełnemu miłosierdzia, prosząc Go, aby przyjął je do swojej światłości. Wyraża głęboką bliskość z osobami rannymi i ich rodzinami, prosząc Pana, aby je umocnił i dał im pocieszenie w próbie. Ojciec Święty potępia raz jeszcze przemoc, która rodzi tak wielkie cierpienia, i modli się do Boga o dar pokoju dla dotkniętych nimi rodzin i dla Francuzów o łaskę Bożego błogosławieństwa” [Franciszek 2015b: 66].

W przemówieniu do korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej (Sala Królewska Pałacu Apostolskiego, 12.01.2015 r.) papież nawiązał m.in. do fundamentalistycznego terroryzmu rozprzestrzeniającego się w Syrii i Iraku. Powiedział: „Zjawisko to jest wynikiem kultury odrzucenia zastosowanej w odniesieniu do Boga. Bowiem fundamentalizm religijny, przed odrzuceniem istot ludzkich przez straszliwe masakry, odrzuca samego Boga, czyniąc z Niego jedynie pretekst ideologiczny. W obliczu tej niesprawiedliwej agresji, której ofiarami są również chrześcijanie i inne grupy etniczne i religijne tego regionu – na przykład jazydzi – konieczna jest jednomyślna reakcja, która w ramach prawa międzynarodowego powstrzyma rozprzestrzenianie się przemocy, przywróci zgodę i uleczy głębokie rany, spowodowane przez kolejne konflikty” [Franciszek 2015c: 45]. Zaapelował do całej wspólnoty międzynarodowej oraz do poszczególnych zainteresowanych

rządów o podjęcie inicjatyw pokojowych oraz obronę dla ponoszących skutki wojny, przemocy, prześladowań. Dodał: „Wzywając wspólnotę międzynarodową, by nie była obojętna wobec tej sytuacji, wyrażam nadzieję, że przywódcy religijni, polityczni i intelektualiści, zwłaszcza muzułmańscy, potępiają wszelkie fundamentalistyczne i ekstremistyczne interpretacje religii, mające na celu usprawiedliwienie tej przemocy” [Franciszek 2015c: 45–46].

Papież spotkał się z delegacją Konferencji Rabinów Europejskich – główną organizacją rabiniczną w Europie (20.04.2015 r.), skupiającą 700 przełożonych synagog. Delegacja przybyła do Watykanu, aby podziękować papieżowi za poparcie dla sprawy wolności religijnej oraz przeciwdziałanie skutkom islamskiego radykalizmu, których boleśnie doświadczyły niedawno wspólnoty żydowskie w Paryżu i Kopenhadze. Papież nawiązał do zbliżających się obchodów 50-lecia DRN, obchodów 70. rocznicy wyzwolenia obozu koncentracyjnego Auschwitz, w którym dokonała się tragedia Szoah. Wyraził zaniepokojenie powrotem nastrojów antysemitycznych w Europie. Konstatował, że: „Muszą być również potępiane wszędzie przejawy nienawiści i przemocy w stosunku do chrześcijan i wiernych innych religii” [Franciszek 2015d: 36–37].

W przemówieniu podczas audiencji noworocznej dla korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej (11.01.2016 r.) papież przypomniał, że nigdy nie wolno zabijać w imię Boga, a człowiek wierzący musi być człowiekiem pokoju. Odnosił się do fundamentalizmu: „Tylko ideologiczna i wypaczona forma religii może myśleć, że wymierza się sprawiedliwość w imię Wszechmogącego, rozmyślnie mordując bezbronnych ludzi, jak działo się w przypadku krwawych ataków terrorystycznych w ostatnich miesiącach w Afryce, Europie i na Bliskim Wschodzie” [Franciszek 2016d: 12]. Wezwał Europę, aby mierząc się z problemem migracji, nie traciła swoich zasad humanitarnych, szacunku i solidarności. Zaznaczył, że: „Podejmując kwestie migracyjne, nie można bowiem pomijać związanych z nimi aspektów kulturowych, począwszy od kwestii związanych z przynależnością religijną. Ekstremizm i fundamentalizm znajdują podatny grunt nie tylko w instrumentalnym traktowaniu religii w walce o władzę, ale także w braku ideałów i utracie tożsamości – również religijnej – co w znacznym stopniu cechuje tak zwany Zachód. Z tej pustki rodzi się strach, który skłania do postrzegania drugiej osoby jako zagrożenia i wroga, do zamykania się w sobie, do upierania się przy raz zajętych stanowiskach. Zjawisko migracyjne stawia zatem poważne wyzwanie kulturowe i nie można unikać szukania na nie odpowiedzi. Przyjęcie imigrantów może być zatem dobrą okazją do nowego zrozumienia i otwarcia horyzontów, zarówno dla osoby przyjmowanej, która ma obowiązek szanować wartości, tradycje i prawa goszczącej ją wspólnoty, jak i dla tej ostatniej, wezwanej, by doceniała to, co każdy imigrant może ofiarować z korzyścią dla dobra całej wspólnoty. W tym kontekście Stolica Apostolska ponawia swoje zaangażowanie w dziedzinie ekumenicznej i międzyreligijnej, aby budować szczery i lojalny dialog, który doceniając szczególny charakter i tożsamość właściwą każdemu, będzie sprzyjał harmonijnemu współistnieniu wszystkich człon-

ków społeczeństwa. [...] tylko wspólne i zgodne działania polityczne będą mogły pomóc zahamować rozprzestrzenianie się ekstremizmu i fundamentalizmu, które są źródłem działań terrorystycznych, pociągających za sobą niezliczoną ilość ofiar zarówno w Syrii i Libii, jak i w innych krajach, takich jak Irak i Jemen” [Franciszek 2016d: 16].

W przemówieniu podczas wizyty w rzymskiej synagodze (17.01.2016 r.) papież nawiązał m.in. do obchodzonej niedawno 50. rocznicy DRN, wizyty Jana Pawła II w synagodze z 13.04.1986 r. oraz Benedykta XVI z 17.01.2010 r., eksterminacji europejskich Żydów podczas Holokaustu. Powiedział, że: „Przemoc człowieka wobec człowieka jest sprzeczna z każdą religią godną tego miana, a zwłaszcza z trzema wielkimi religiami monoteistycznymi. Życie jest święte, jest bowiem darem Boga. [...] Każdy człowiek, będąc Bożym stworzeniem, jest naszym bratem, niezależnie od pochodzenia czy przynależności religijnej. Na każdą osobę trzeba patrzeć z życzliwością, tak jak czyni to Bóg, który podaje swą miłosierną rękę wszystkim, niezależnie od ich wiary i pochodzenia, i troszczy się o tych, którzy Go najbardziej potrzebują: ubogich, chorych, usuniętych na margines, bezbronnych. Tam gdzie życie jest w niebezpieczeństwie, tym bardziej powinniśmy je chronić. Ani przemoc, ani śmierć nie będą miały nigdy ostatniego słowa wobec Boga, który jest Bogiem miłości i życia. Musimy modlić się do Niego usilnie, aby nam pomógł stosować w Europie, w Ziemi Świętej, na Bliskim Wschodzie, w Afryce i gdzie indziej na świecie logikę pokoju, pojednania, przebaczenia, życia” [Franciszek 2016e: 19–20].

W Wielki Piątek (25.03.2016 r.) papież celebrował Liturgię Męki Pańskiej w Bazylice św. Piotra. Na zakończenie odmówił ułożoną przez siebie modlitwę poświęconą Krzyżowi Chrystusa: „Krzyżu Chrystusa, widzimy cię także dzisiaj w fundamentalizmach i terroryzmie wyznawców pewnych religii, którzy profanują imię Boga i używają go, by usprawiedliwić swą niesłychaną przemoc” [Franciszek 2016f: 9].

Papież odprawił w kaplicy Domu św. Marty Mszę św. za spokój duszy ks. Jacquesa Hamela (14.09.2016 r.), zabitego przez dwóch dżihadystów z ISIS w kościele Saint-Étienne-du-Rouvray w Normandii, gdzie celebrował Mszę świętą. W homilii nazwał zabijanie w imię Boga szataństwem: „Dzisiaj chrześcijanie są zabijani, torturowani, więzieni, podrzyna się im gardło za to, że nie wyrzekają się Jezusa Chrystusa. W tej historii dochodzimy do naszego o. Jacques’a: on należy do tego łańcucha męczenników. Chrześcijanie, którzy dzisiaj cierpią – czy to w więzieniu, czy ponosząc śmierć albo torturowani – żeby nie wyrzec się Jezusa Chrystusa, ukazują właśnie okrucieństwo tego prześladowania. A to okrucieństwo, które domaga się apostazji – użyjmy tego słowa – jest szatańskie. I jakże byłoby dobrze, gdyby wszystkie wyznania religijne powiedziały: »Zabijanie w imię Boga jest sprawą szatańską«” [Franciszek 2016g: 43–44].

W Auli Pawła VI papież spotkał się z osobami (24.09.2016 r.), które przeżyły, oraz z rodzinami ofiar zamachu terrorystycznego, dokonanego w Nicei 14.07.2016 r., podczas którego zginęło 86 osób [Franciszek 2016h: 53]. Zamachowiec potracił ciężarówką osoby spacerujące po Promenadzie Anglików, które celebrowały uliczny

festyn z okazji „święta Bastylii” [Szubart 2016]. Wśród około tysiąca przybyłych byli przedstawiciele wspólnoty muzułmańskiej. Papież zapewnił wszystkich o swoim współczuciu, bliskości i modlitwie. Podkreślił m.in.: „W istocie nawiązanie szczerego dialogu i braterskich relacji między wszystkimi, zwłaszcza tymi, którzy wyznają Boga jedynego i miłosiernego, jest pilną sprawą pierwszej wagi, którą przywódcy, czy to polityczni, czy religijni, winni starać się wspierać, a każdy winien urzeczywistniać to wokół siebie. Kiedy wielka jest pokusa skoncentrowania się na sobie lub odpowiadania na nienawiść nienawiścią i na przemoc przemocą, konieczne jest autentyczne nawrócenie serca. Właśnie to przesłanie kieruje do nas wszystkich Ewangelia Jezusa. Na ataki demona można odpowiadać jedynie dziełami Bożymi, którymi są przebaczenie, miłość i szacunek dla bliźniego, nawet jeżeli jest odmienny” [Franciszek 2016h: 54].

Papież spotkał się z przedstawicielami katolickich organizacji charytatywnych działających w Syrii, Iraku i innych krajach na Bliskim Wschodzie (Sala Klementyńska, 29.09.2016 r.). W swoim przemówieniu podkreślił znaczenie odnowionej współpracy na wszystkich poziomach między różnymi podmiotami w tej dziedzinie. Powiedział m.in.: „Przemoc rodzi przemoc i mamy wrażenie, że zostaliśmy wciągnięci w spiralę arogancji i inercji, z której nie ma szans ucieczki. To zło, które paraliżuje sumienie i wolę, powinno rodzić w nas pytanie. Dlaczego człowiek, nawet za cenę nieobliczalnych strat dla ludzi, dziedzictwa kulturowego i środowiska dalej ucieka się do nadużyć, zemsty, przemocy? Pomyślmy o niedawnym ataku na konwój humanitarny ONZ... Jest to doświadczenie *mysterium iniquitatis*, tego zła, które jest obecne w człowieku i w historii, i potrzebuje odkupienia. Niszczenie dla niszczenia. Dlatego w tym roku, w którym usilniej kierujemy nasze spojrzenie na Chrystusa, Wcielone Miłosierdzie, który zwyciężył grzech i śmierć, przychodzą mi na myśl te słowa św. Jana Pawła II: »Miarą wyznaczoną złu, którego sprawcą i ofiarą jest człowiek, jest Boże miłosierdzie« (*Pamięć i tożsamość*, s. 44). To jedyna miara. Tak, odpowiedź na dramat zła znajdujemy w tajemnicy Chrystusa” [Franciszek 2016i: 54–55].

Papież przyjął w Sali Klementyńskiej przedstawicieli różnych religii, m.in. chrześcijan, muzułmanów i żydów – zaangażowanych w pracę na rzecz miłosierdzia (Sala Klementyńska, 3.11.2016 r.). Podczas audiencji – zorganizowanej na papieską prośbę przez Papieską Radę ds. Dialogu Międzyreligijnego (PRDM) i Komisję ds. Kontaktów Religijnych z Judaizmem, działającą przy Papieskiej Radzie ds. Popierania Jedności Chrześcijan – papież wygłosił przemówienie, w którym przypomniał temat miłosierdzia bliski wielu tradycjom religijnym i kulturowym, w tym islamowi. Na zakończenie powiedział: „Niech nie dochodzi więcej do tego, by religie – z powodu postępowania niektórych swoich wyznawców – przekazywały przesłanie fałszywe, niewspółbrzmiające z przesłaniem miłosierdzia. Niestety, nie ma dnia, w którym nie słyszałoby się o przemocy, konfliktach, uprowadzeniach, atakach terrorystycznych, ofiarach i zniszczeniach. I straszną rzeczą jest to, że dla usprawiedliwienia takiego barbarzyństwa przywoływane jest niekiedy miano jakiejś religii czy samego Boga.

Niech będą potępiane w sposób jasny te niegodziwe postawy, które znieważają imię Boga i skazają religijne poszukiwanie człowieka. Niech będą natomiast wspierane wszędzie pokojowe spotkania między wierzącymi i rzeczywista wolność religijna. W tym zakresie wielka jest nasza odpowiedzialność przed Bogiem, przed ludzkością i przed przyszłością i wymaga wszelkich wysiłków, bez żadnego udawania. Jest to powołanie, które nas zobowiązuje, droga, którą trzeba iść razem dla dobra wszystkich, z nadzieją. Niech religie będą *łanami życia*, niosącymi miłosierną czułość Boga zranionej i potrzebującej ludzkości; niech będą *bramami nadziei*, pomagającymi pokonywać mury wznoszone przez dumę i przez lęk” [Franciszek 2016j: 41–43].

PODRÓŻE APOSTOLSKIE

Podczas podróży apostolskiej do Ziemi Świętej (24–26.05.2014 r.) papież spotkał się m.in. z Wielkim Muftim Jerozolimy Muhammadem Ahmadem Husajnem w siedzibie Najwyższej Rady Muzułmańskiej na Wzgórzu Świątynnym. W przemówieniu podczas tego spotkania (26.05.) papież nawiązał do postaci Abrahama, w którym wyznawcy trzech religii monoteistycznych – muzułmanie, chrześcijanie i żydzi – uznają swego ojca w wierze i przykład do naśladowania. Na zakończenie skierował apel do wszystkich ludzi i wspólnot powołujących się na Abrahama: „Szanujmy się i miłujmy się wzajemnie jak bracia i siostry! Uczmy się rozumieć cierpienie innej osoby! Niech nikt nie traktuje instrumentalnie imienia Boga, stosując przemoc! Wspólnie pracujemy na rzecz sprawiedliwości i pokoju! *Salam!*” [Franciszek 2014a: 20–21].

Tego samego dnia papież złożył wizytę kurtuazyjną prezydentowi Izraela Szimonomu Peresowi. W przemówieniu papież skonstatował: „Należy stanowczo odrzucić to wszystko, co jest sprzeczne z dążeniem do pokoju i naznaczonego szacunkiem współistnienia żydów, chrześcijan i muzułmanów: uciekanie się do przemocy i terroryzmu, wszelkiego rodzaju dyskryminację ze względów rasowych lub religijnych, roszczenie prawa do narzucania swojego punktu widzenia kosztem praw innych osób, antysemityzm we wszystkich możliwych formach, a także przemoc czy przejawy nietolerancji wobec osób lub miejsc kultu żydów, chrześcijan i muzułmanów” [Franciszek 2014b: 23–24].

W dniach 28–30.11.2014 r. papież odbył podróż apostolską do Turcji. Podczas spotkania z prezydentem i przedstawicielami władz państwowych w pałacu prezydenckim w Ankarze (28.11.) podkreślił, że aby osiągnąć pokój i zrównoważony rozwój, „ważny wkład może wnieść dialog międzyreligijny i międzykulturowy, aby wyeliminować wszelkie formy fundamentalizmu i terroryzmu, które poważnie upokarzają godność wszystkich ludzi oraz traktują religię instrumentalnie. Fanatyzmowi i fundamentalizmowi, irracjonalnym fobiom, wzmagającym nieporozumienia i dyskryminacje należy przeciwstawić solidarność wszystkich wierzących, której filarami byłyby poszanowanie życia ludzkiego, wolności religijnej, będącej wolnością kultu i wolnością życia zgodnie z etyką religijną, staranie, aby wszystkim zapewnić to, co niezbędne do godnego życia,

i troskę o środowisko naturalne. Potrzebują tego szczególnie pilnie narody i państwa Bliskiego Wschodu, aby w końcu móc »odwrócić tendencję« i realizować z rezultatem pozytywnym proces pokojowy, przez odrzucenie wojny i przemocy oraz dążenie do dialogu, prawa, sprawiedliwości» [Franciszek 2014c: 23].

Następnie papież udał się do siedziby Urzędu ds. Religijnych w Ankarze na spotkanie z jego przewodniczącym Mehmetem Görmezem, zwierzchnikiem muzułmanów sunitów w Turcji. W przemówieniu papież nawiązał do tragicznej sytuacji na Bliskim Wschodzie, szczególnie w Iraku i Syrii. Wyraził zaniepokojenie faktem, że „zwłaszcza z powodu pewnej grupy ekstremistycznej i fundamentalistycznej, całe wspólnoty, szczególnie – choć nie tylko – chrześcijanie i jazydzi cierpieli i nadal znoszą nieludzką przemoc z powodu swojej tożsamości etnicznej i religijnej. Zostali siłą wypędzeni ze swoich domów, musieli porzucić wszystko, aby ocalić swoje życie i nie zaprzeczyć się wiary. Przemoc dotknęła również budynki sakralne, pomniki, symbole religijne i dziedzictwo kulturowe, jakby chciano wymazać wszelkie ślady, wszelką pamięć o innych. [...] Jako zwierzchnicy religijni mamy obowiązek potępić wszelkie pogwałcanie godności i praw człowieka. Ludzkie życie, dar Boga Stwórcy, ma charakter sakralny. Dlatego przemoc szukająca uzasadnienia religijnego zasługuje na najmocniejsze potępienie, bo Wszechmogący jest Bogiem życia i pokoju» [Franciszek 2014d: 24]. Ukazał: wspólne elementy łączące muzułmanów i chrześcijan, tj.: oddawanie czci miłosiernemu Bogu, odwoływanie się do patriarchy Abrahama, modlitwa, jałmużna, post; znaczenie dialogu międzyreligijnego; inicjatywę autentycznego dialogu jako znak nadziei dla świata potrzebującego pokoju i bezpieczeństwa.

Papież odbył jednodniową podróż apostolską do Sarajewa (6.06.2015 r.). W pałacu prezydenckim odbyła się oficjalna ceremonia powitalna z udziałem trzech członków Prezydium Bośni i Hercegowiny: Mladena Ivanicia, przedstawiciela Serbów i obecnie przewodniczącego Prezydium Republiki; Dragana Čovicia, reprezentującego Chorwatów oraz Bakira Izetbegovicia, przedstawiciela Boszniaków. Papież złożył im wizytę kurtuazyjną w pałacu, gdzie spotkał się także z przedstawicielami władz państwowych i episkopatu, z niektórymi zwierzchnikami religijnymi oraz z członkami korpusu dyplomatycznego. Podkreślił szczególne znaczenie: Sarajewa oraz Bośni i Hercegowiny dla Europy i dla całego świata, braterskich stosunków między muzułmanami, Żydami i chrześcijanami i innymi mniejszościami, działań chroniących prawa człowieka, zwłaszcza prawo do wolności religijnej. Konstatował: „Aby skutecznie przeciwstawić się barbarzyństwu tych, którzy chcieliby wykorzystać każdą różnicę jako okazję i pretekst do coraz bardziej okrutnej przemocy, trzeba, byśmy wszyscy uznali podstawowe wartości wspólnego człowieczeństwa. W ich imię możemy i musimy współpracować, budować i prowadzić dialog, przebaczać i rozwijać się, pozwalając, aby z połączenia różnych głosów powstawała szlachetna i harmonijna pieśń zamiast fanatycznego krzyku nienawiści» [Franciszek 2015e: 9–10].

Papież przybył do stolicy Kuby – Hawany (12.02.2016 r.), gdzie spotkał się m.in. z Patriarchą Moskwy i Wszechrusi Cyrylem w jednej z sal pawilonu na lotnisku. „Był to pierwszy, historyczny etap jego podróży apostolskiej do Meksyku; pierw-

szy po niemal tysiącletnich podziałach uścisk dwóch »braci« i dwóch »biskupów«, przynaglanych tą samą »troską pasterską« [Franciszek 2016k: 15] – powiedział papież dziennikarzom podczas lotu z Hawany do stolicy Meksyku. W sali ogólnej w obecności prezydenta Raúla Castro i delegacji kościelnych obu stron podpisali wspólną deklarację, zredagowaną w dwóch językach – w wersji włoskiej i rosyjskiej [Franciszek 2016k]. Wyrazili w niej solidarność z prześladowanymi chrześcijanami w wielu krajach Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej, ale również z wiernymi innych tradycji religijnych, będących ofiarami wojny domowej i przemocy terrorystycznej. Wezwali wspólnotę międzynarodową do położenia kresu terroryzmowi przez wspólne i skoordynowane działania. Podkreślili, że: „W tych niepokojących czasach niezbędny jest dialog międzyreligijny. Różnice w rozumieniu prawd religijnych nie powinny przeszkadzać ludziom różnych wyznań żyć w pokoju i zgodzie. W obecnych warunkach zwierzchnicy religijni ponoszą szczególną odpowiedzialność za wychowywanie swych wiernych w duchu poszanowania przekonań tych, którzy należą do innych tradycji religijnych. Całkowicie niedopuszczalne są próby usprawiedliwiania zbrodniczych działań za pomocą haseł religijnych. Żadnej zbrodni nie można dokonywać w imię Boga, »Bóg bowiem nie jest Bogiem nieładu, lecz pokoju« (1 Kor 14, 33)» (nr 13) [Franciszek 2016l: 16–19].

Papież przybył na grecką wyspę Lesbos 16.04.2016 roku. Na dziedzińcu dla uchodźców w Morii prawosławny Arcybiskup Aten i całej Grecji Hieronim II, Ekumeniczny Patriarcha Konstantynopola Bartłomiej I i papież podpisali wspólną deklarację [Franciszek 2016m: 7], w której wyrazili zaniepokojenie z powodu tragicznej sytuacji licznych uchodźców, migrantów i osób ubiegających się o azyl, którzy przybyli do Europy, uciekając z terenów konfliktu oraz z powodu kryzysu humanitarnego, spowodowanego rozprzestrzenianiem się przemocy, konfliktów zbrojnych, prześladowań mniejszości religijnych i etnicznych, wypędzaniem rodzin z ich domów, pogwałceniem praw człowieka. Zaznaczyli: „Nasze dzisiejsze spotkanie ma pomóc w niesieniu odwagi i nadziei tym, którzy szukają schronienia oraz wszystkim tym, którzy ich przyjmują i pomagają im. Wzywamy wspólnotę międzynarodową, aby uczyniła priorytetem ochronę życia ludzkiego oraz wspierała na każdym poziomie takie działania integracyjne, które rozciągają się na wszystkie wspólnoty religijne. Straszliwa sytuacja wszystkich osób dotkniętych obecnym kryzysem humanitarnym, w tym tak wielu naszych chrześcijańskich braci i sióstr, wymaga naszej stałej modlitwy” [Franciszek 2016n: 10–11].

W dniach 27–31.07.2016 r. odbyła się podróż papieża do Polski, gdzie świętowany był XXXI Światowy Dzień Młodzieży. W przemówieniu na zakończenie Drogi Krzyżowej na krakowskich Błoniach (29.07.) zadał pytanie, które często pojawia się w myślach i sercach: „Gdzie jest Bóg? Gdzie jest Bóg, skoro na świecie istnieje zło, skoro są ludzie głodni, spragnieni, bezdomni, wygnańcy, uchodźcy? Gdzie jest Bóg, gdy niewinni ludzie umierają z powodu przemocy, terroryzmu, wojen? Gdzie jest Bóg, kiedy bezlitosne choroby przerywają więzy życia i miłości? Albo gdy dzieci są wyzyskiwane, poniżane, a także kiedy cierpią z powodu poważnych patologii?

Gdzie jest Bóg w obliczu niepokoju wąpiących i strapionych na duszy? Istnieją takie pytania, na które nie ma ludzkich odpowiedzi. Możemy tylko patrzeć na Jezusa i Jego pytać. A odpowiedź Jezusa jest następująca: »Bóg jest w nich«, Jezus jest w nich, cierpi w nich, głęboko utożsamiony z każdym. On jest tak zjednoczony z nimi, że tworzy niemal »jedno ciało« [Franciszek 2016o: 20].

Podczas czuwania modlitewnego z młodzieżą na Campus Misericordiae w Brzegach (30.07.) papież powiedział m.in.: „Nie chcemy pokonywać nienawiści większą nienawiścią, pokonywać przemoc większą przemocą, pokonywać terroru większym terrorem. Nasza odpowiedź na ten świat w stanie wojny ma imię: nazywa się przyjaźń, nazywa się braterstwo, nazywa się komunია, nazywa się rodzina. Świętujemy fakt, że pochodzimy z różnych kultur i łączymy się, żeby się modlić. Niech naszym najlepszym słowem, naszym najlepszym przemówieniem będzie zjednoczenie w modlitwie” [Franciszek 2016p: 25].

Podczas lotu powrotnego po zakończeniu wizyty w Polsce (31.07.) jeden z dziennikarzy, Antoine-Marie Izoard, zapytał papieża, dlaczego, mówiąc o aktach przemocy, zawsze mówi o terrorystach, ale nigdy o islamie – odnosząc się do barbarzyńskiego zamordowania (26.07.) o. J. Hamela. Papież odparł: „Gdybym mówił o przemocy islamskiej, musiałbym mówić również o przemocy katolickiej. Nie wszyscy wyznawcy islamu stosują przemoc; nie wszyscy katolicy są gwałtowni. To jest niczym Macedonia, jest tu wszystko, są osoby gwałtowne z tych religii. Jedno jest prawdziwe: sądzę, że prawie we wszystkich religiach jest zawsze jakaś grupka fundamentalistyczna. Fundamentalistyczna. Są u nas. Kiedy fundamentalizm posuwa się do zabijania – a można zabijać językiem, mówi to apostoł Jakub, a nie ja, i także nożem – uważam, że nie jest słuszne utożsamianie islamu z przemocą. To nie jest słuszne i nie jest prawdą! [...] Owszem, możemy powiedzieć, że tak zwany ISIS jest państwem islamskim, które przedstawia się jako stosujące przemoc, bowiem kiedy pokazuje nam swoje dowody tożsamości, pokazuje, jak na wybrzeżu libijskim podcina gardła Egipcjanom albo tym podobne rzeczy. Ale to jest ugrupowanie fundamentalistyczne, które nazywa się ISIS. Jednak nie można mówić – uważam, że nie jest to ani prawdziwe, ani słuszne – że islam jest terrorystyczny” [Franciszek 2016q: 44–47].

W dniach 18–20.09.2016 r. odbyło się w Asyżu spotkanie poświęcone modlitwie w intencji pokoju z udziałem przedstawicieli Kościołów i wspólnot chrześcijańskich oraz religii świata pod hasłem: „Pragnienie pokoju. Religie i kultury w dialogu”, zorganizowane przez rzymską Wspólnotę św. Idziego, rodzinę franciszkańską i diecezję asyjską [Franciszek 2016s: 36]. Przed wyjazdem do Asyżu (20.09.) papież przypomniał sens pielgrzymowania podczas porannej Mszy św. odprawianej w kaplicy św. Marty. Wezwał do modlitwy o pokój, ponieważ świat jest w stanie wojny, której „my nie widzimy: zbliża się do nas pod postacią aktów terroryzmu, budząc w nas lęk” [Franciszek 2016t: 37].

Podczas spotkania asyjskiego minutą ciszy uczczono ofiary wojny i terroryzmu, a przedstawicielka japońskiego buddyzmu odczytała po włosku apel uczestników Dnia Modlitwy o Pokój, który obecnym na placu przedstawicielom narodów świata

przekazała grupa około pięćdziesięciorga dzieci [Franciszek 2016s: 36]. Czytamy w nim m.in.: „Pokój jest imieniem Boga. Ci, którzy wzywają imienia Boga, aby usprawiedliwić terroryzm, przemoc i wojnę, nie idą Jego drogą: wojna w imię religii staje się wojną z religią. Z głębokim przekonaniem podkreślamy zatem, że przemoc i terroryzm są sprzeczne z autentycznym duchem religii” [Franciszek 2016u: 38].

Podczas podróży apostołskiej do Gruzji i Azerbejdżanu (30.09.–2.10.2016 r.) papież przybył do meczetu im. Hejdara Alijewa (2.10.), gdzie po prywatnej rozmowie z szejkiem muzułmanów Kaukazu Abdulszukurem Paszazadehem odbyło się spotkanie, w którym uczestniczyli zwierzchnicy wspólnot religijnych i wyznaniowych w Azerbejdżanie. W swoim przemówieniu papież przestrzegał przed fundamentalizmem, instrumentalnym wykorzystywaniem religii do budowania konfliktów. Podkreślił, że „coraz częściej pojawiają się surowe i fundamentalistyczne reakcje ludzi, którzy za pomocą gwałtownych słów i gestów chcą narzucić postawy skrajne i radykalne, najodleglejsze od Boga żywego. [...] Boga nie można bowiem przyzywać do partykularnych interesów i celów egoistycznych, nie może On usprawiedliwiać żadnego fundamentalizmu, imperializmu czy kolonializmu. Raz jeszcze z tego bardzo znaczącego miejsca wznosi się żarliwe wołanie: nigdy więcej przemocy w imię Boga! Niech Jego święte imię będzie czczone, a nie beczeszczone i poniewierane przez ludzkie nienawiści i spory” [Franciszek 2016w: 26–28].

ROZWAŻANIA PAPIESKIE I INNE TEKSTY

Wywiad-rzeka *W niebie i na ziemi* [zob. Bergoglio, Skórka 2013], który z przyszłym papieżem przeprowadził naczelny rabin Buenos Aires Abraham Skórka, świadczy o jego otwartości na wyznawców innych religii. Kard. J.M. Bergoglio odniósł się w nim m.in. do fundamentalizmu, który „nastawiony na powrót tego, co stare, otumania, gdyż oddala od Boga żywego. Działa jak opium. Opium to bóstwo, które cię alienuje, jak każde bóstwo. Fundamentalisci redukują Boga do istoty, wobec której możesz stosować manipulacje: »Jeśli postąpię tak a tak, powiedzie mi się, jeśli zrobię to czy tamto, niczego mi nie zabraknie«. Jest to pewna forma kupowania dobrobytu, powodzenia, szczęścia. Ale w drodze nie towarzyszy ci już Bóg żywy” [Bergoglio, Skórka 2013: 88].

W rozważaniu przed modlitwą *Anioł Pański* (1.09.2013 r.) apelował o pokój, promowanie inicjatyw na rzecz pokoju, opartych na dialogu i na negocjacjach. Podkreślił, że „chcemy świata pokojowego, chcemy być ludźmi pokoju, chcemy, aby w tym naszym społeczeństwie, dręczonym podziałami i konfliktami, zapanował pokój: nigdy więcej wojny! Nigdy więcej wojny! Pokój jest zbyt cennym darem – trzeba go szerzyć i chronić” [Franciszek 2013i: 5].

Po modlitwie maryjnej (1.03.2015 r.) papież odniósł się do przemocy, porywania ludzi i krzywd, które są wyrządzane chrześcijanom oraz innym grupom w Syrii i Iraku. Powiedział m.in.: „Chcemy zapewnić wszystkim, którzy znajdują się w ta-

kiej sytuacji, że o nich nie zapominamy, lecz myślą jesteśmy przy nich i usilnie się modlimy, aby jak najszybciej położono kres tej niedopuszczalnej brutalności, której są ofiarami” [Franciszek 2015f: 48–49].

W Niedzielę Zmartwychwstania Pańskiego (5.04.2015 r.) przewodniczył Mszy św. na placu przed Bazyliką św. Piotra w Watykanie, a w południe z Loggii Błogosławieństwa wygłosił orędzie, w którym podkreślił m.in.: „Kto ma sobie moc Boga, Jego miłość i Jego sprawiedliwość, nie potrzebuje używać przemocy, lecz mówi i działa mocą prawdy, piękna i miłości” [Franciszek 2015g: 27].

W katechezie podczas audiencji generalnej (28.10.2015 r.) papież nawiązał do: 50. rocznicy dokumentu SWD DRN i jej przesłania, które jest zawsze aktualne; ustanowienia przez Pawła VI Sekretariatu dla Niechrześcijan, który obecnie nosi nazwę PRDM; wydarzeń, inicjatyw, relacji nawiązanych na poziomie instytucjonalnym bądź osobowym z religiami niechrześcijańskimi w ciągu ostatnich 50 lat, np. spotkanie międzyreligijne w Asyżu 27.10.1986 r. z inicjatywy św. Jana Pawła II. Zwrócił uwagę, że: „Przemoc i terroryzm spowodowały, że rozpowszechniła się postawa nieufności lub wręcz potępienia religii. W rzeczywistości, choć każdej religii mogą zagrażać fundamentalistyczne lub ekstremistyczne dewiacje ze strony jednostek lub grup [...], to trzeba patrzeć na pozytywne wartości, którymi one żyją i które proponują, a które są źródłami nadziei. Chodzi o to, by podnieść wzrok, aby iść dalej. Dialog oparty na ufnym poszanowaniu może zrodzić ziarna dobra, które staną się następnie zalążkami przyjaźni i współpracy w wielu dziedzinach, a przede wszystkim w posługiwaniu ubogim, małym, starszym, w przyjmowaniu migrantów, w okazywaniu względów wykluczonym. Możemy wędrować razem, troszcząc się o siebie wzajemnie i o świat stworzony. Wszyscy wyznawcy każdej religii. Razem możemy wielbić Stwórcę za to, że dał nam w darze ogród świata, abyśmy go uprawiali i doglądali jako wspólne dobro; możemy też realizować wspólne projekty, by zwalczać ubóstwo i zapewnić każdemu mężczyźnie i każdej kobiecie godne warunki życia” [Franciszek 2015h: 37–39].

W katechezie podczas audiencji generalnej (23.03.2016 r.) papież nawiązał do zamachów terrorystycznych w Brukseli: „Ze zbolełym sercem śledziłem smutne wiadomości o zamachach terrorystycznych, do których doszło wczoraj w Brukseli, w których wyniku jest wielu zabitych i rannych. Zapewniam o mojej modlitwie i bliskości umiłowaną ludność belgijską, wszystkich członków rodzin ofiar i wszystkich rannych. Raz jeszcze apeluję do wszystkich osób dobrej woli, aby jednogłośnie potępiły te okrutne, odrażające akty, które powodują jedynie śmierć, terror czy grozę. Wszystkich zachęcam do wytrwałej modlitwy i proszenia Pana w tym Wielkim Tygodniu, aby pocieszył przygnębione serca i nawrócił serca osób zaślepionych okrutnym fundamentalizmem, przez wstawiennictwo Maryi Dziewicy. Odmówmy modlitwę: *Zdrowaś Maryjo...* Teraz w ciszy pomódlmy się za zmarłych, za rannych, za ich rodziny i za cały naród belgijski” [Franciszek 2016r: 55].

Po modlitwie maryjnej (29.06.2016 r.) papież powiedział m.in.: „Wczoraj wieczorem został dokonany w Stambule okrutny zamach terrorystyczny, który spowodo-

wał śmierć i rany wielu osób. Módlmy się za ofiary, ich rodziny oraz za drogi naród turecki. Niech Pan nawróci serca ludzi uciekających się do przemocy i umacnia nasze kroki na drodze pokoju. Pomódlmy się wszyscy w ciszy” [Franciszek 2016x: 56].

Po modlitwie *Anioł Pański* (17.07.2016 r.) papież wyraził ból z powodu zamachu terrorystycznego przeprowadzonego 14.07. w Nicei. Powiedział m.in.: „Jestem blisko każdej rodziny i całego narodu francuskiego, pogrążonych w żałobie. Niech Bóg, dobry Ojciec, przyjmie wszystkie ofiary do swego pokoju, niech wspiera rannych i pocieszy rodziny; niech rozproszy wszelkie plany terroru i śmierci, aby żaden człowiek nie ośmielił się już przelać krwi brata. Przesyłam ojcowski i braterski uścisk wszystkim mieszkańcom Nicei i całemu narodowi francuskiemu. A teraz wszyscy razem pomódlmy się, myśląc o tej rzezi, o ofiarach, o rodzinach. Najpierw pomódlmy się w ciszy...” [Franciszek 2016y: 59].

Po modlitwie maryjnej (24.07.2016 r.) papież powiedział m.in.: „W tych godzinach jesteśmy jeszcze wstrząśnięci smutnymi wiadomościami związanymi z zasługującymi na potępienie aktami terroryzmu i przemocy, które spowodowały cierpienie i śmierć. Myślę o dramatycznych wydarzeniach w Monachium w Niemczech [22.07. – przyp. S.G.] i w Kabulu w Afganistanie [23.07. – przyp. S.G.], gdzie straciło życie wiele niewinnych osób. Jestem blisko rodzin ofiar i rannych. Zachęcam was, byście przyłączyli się do mojej modlitwy, aby Pan natchnął wszystkich postanowieniami dobra i braterstwa. Im bardziej trudności wydają się nie do pokonania, a perspektywy bezpieczeństwa i pokoju zdają się mroczne, tym gorliwsza musi być nasza modlitwa” [Franciszek 2016z: 60].

ZAKOŃCZENIE

Z dokumentów papieskich, przemówień i wypowiedzi można wysunąć następujące wnioski: z fundamentalizmem religijnym mamy do czynienia w obrębie każdej religii, chrześcijanie są również skłonni do fundamentalizmu i przemocy; fundamentalizm religijny jest odrzuceniem ludzi, a zwłaszcza Boga, jest wynikiem reakcji na społeczeństwo materialistyczne, konsumistyczne i indywidualistyczne oraz wykorzystania biedy ludności, która żyje na peryferiach i w rejonach ubogich; coraz częściej prawda jest sprowadzana do subiektywnej autentyczności człowieka, zaś prawda miłości nie jest prawdą narzucaną przemocą; cechą fundamentalizmu muźulmańskiego jest upolitycznienie religii, mieści się w kontekście politologii religii; żadna przemoc stosowana w imię Boga nie ma nic wspólnego z religią, reagowanie przemocą na przemoc prowadzi w najlepszym wypadku do przymusowej migracji i cierpienia, a w najgorszym do śmierci fizycznej i duchowej wielu osób; fundamentalizm znajduje podatny grunt nie tylko w instrumentalnym traktowaniu religii w walce o władzę, ale również w braku ideałów i utracie tożsamości – także religijnej; jedyną możliwą odpowiedzią na przemoc jest braterstwo i pokój, każdy człowiek jest naszym bratem, niezależnie od pochodzenia czy przynależności reli-

gijnej; znaczenie dialogu międzykulturowego i międzyreligijnego wzrasta, ponieważ może wyeliminować wszelkie formy fundamentalizmu.

Papież Franciszek odwołuje się w swoim nauczaniu do doktryny wypracowanej przez poprzedników. Wytrwale pracuje nad budowaniem pokoju między religiami. Akcentuje, że religia i przemoc nie mają ze sobą nic wspólnego. Religijność człowieka ukierunkowana na Boga będącego miłością z założenia wyklucza przemoc. Uważa, że przemoc jest obecna tam, gdzie nie ma dialogu. Podkreśla, że kto posługuje się przemocą, sprzeciwia się prawdziwej religii. Zaznacza, że żadna religia nie jest terrorystyczna. Uważa, że problem terroryzmu w islamie nie jest czymś unikatowym, ponieważ każda religia ma swoich „terrorystów”. Apeluje do fundamentalistów muzułmańskich, aby zaprzestali ideologii przemocy, do odpowiedzialnych za bezpieczeństwo o mądre wykorzystanie wszelkich możliwych argumentów. Proponuje wyznawcom innych religii koncepcję polityki konsensusu – porozumienia osiągniętego głównie przez dialog oraz koncepcję niestosowania przemocy (polityka *non-violence*) na korzyść pokojowych środków.

Program papieski opiera się na poszanowaniu wartości etycznych: prawdy, wolności, sprawiedliwości i miłości. Wszystkie strony muszą stanąć w prawdzie, aby podjąć prawdziwą rozmowę. Rozpowszechnianie prawdy nie ma nic wspólnego ze stosowaniem przemocy. Warunkiem długofalowej skuteczności polityki, jak również trwałego pokoju jest prawda. Rozdźwięk pomiędzy prawdą a rozumem, jak również wyalienowanie Boga z doczesności stymulują stosowanie przemocy. Prawda, wolność, sprawiedliwość, miłość i solidarność są filarami pokoju. Dzięki nim wyznawcy różnych religii mogą żyć w pokoju.

Miłosierdzie Boże to temat łączący chrześcijan z wyznawcami islamu i judaizmu. Ilekroć świadczymy miłosierdzie bliźnim, świadczymy je samemu Bogu. Papież ukazuje miłosierdzie jako drogę do pokoju, przybliża Boga bogatego w miłosierdzie.

Program papieski opiera się także na poszanowaniu praw człowieka. Nauczanie społeczne Kościoła widzi ścisły związek pomiędzy pokojem a prawami człowieka. Łamanie prawa do wolności religijnej doprowadza do pogwałcenia pokoju społecznego. Fundamentalisci religijni wprowadzają niesprawiedliwość w społeczeństwie przez negację godności osobowej oraz praw człowieka w stosunku do swoich adwersarzy.

Kluczową kwestią tego pontyfikatu jest migracja oraz problem praw osób zmuszonych siłą do opuszczenia swoich domów. Punktem wyjścia w interpretacji problemów społeczno-politycznych jest człowiek ubogi. Papież uważa, że korzeniami przemocy i terroryzmu jest bieda. Nieustannie apeluje o Kościół otwarty, który ma wychodzić ku ludziom potrzebującym i zagubionym.

BIBLIOGRAFIA

- Allen, J.L. 2013. *Syrian Christians say no to Western attack*, „National Catholic Reporter”, vol. 49, nr 24.
- Ambrogetti, Z.F., Rubin, S. 2013. *Jezuita. Papież Franciszek. Wywiad rzeka z Jorge Bergoglio*, A. Fijałkowska-Żydok (tłum.), Dom Wydawniczy Rafael, Kraków.
- Bergoglio, J.M., Skórka, A. 2013. *W niebie i na ziemi*, M. Szafrńska-Brandt (tłum.), Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Caughwell, T.J. 2013. *Papież z dalekiego kraju. Biografia papieża Franciszka*, A. Wojtasik, L. Wierzbowska, E. Stępkowska (tłum.), Wydawnictwo Esprit, Kraków.
- Franciszek. 2013a. *Encyklika Lumen fidei do biskupów, prezbiterów i diakonów, do osób konsekrowanych i do wszystkich świeckich o wierze*, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Franciszek. 2013b. „*Migranci i uchodźcy: ku lepszemu światu*”, „L'Osservatore Romano”, nr 11, s. 4–6.
- Franciszek. 2013c. *Adhortacja apostołska Evangelii gaudium. O głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie*, Wydawnictwo M, Kraków.
- Franciszek. 2013d. *Działajcie na rzecz budowania pokoju*, „L'Osservatore Romano”, nr 5, s. 25–27.
- Franciszek. 2013e. *Modlitwa papieża Franciszka o pokój w Syrii i na całym świecie*, „L'Osservatore Romano”, nr 10, s. 4.
- Franciszek. 2013f. *Niech umilknie zgłęb oręża!*, „L'Osservatore Romano”, nr 10, s. 7–8.
- Franciszek. 2013g. *Wizyta papieża Franciszka w Asyżu 4 października 2013 r.*, „L'Osservatore Romano”, nr 11, s. 7.
- Franciszek. 2013h. *Franciszku, naucz nas miłości i pokoju*, „L'Osservatore Romano”, nr 11, s. 11–13.
- Franciszek. 2013i. *Nigdy więcej wojny! Chcemy żyć w pokoju!*, „L'Osservatore Romano”, nr 10, s. 5.
- Franciszek. 2014a. *Niech nikt nie traktuje instrumentalnie imienia Boga*, „L'Osservatore Romano”, nr 6, s. 20–21.
- Franciszek. 2014b. *Budowanie pokoju wymaga poszanowania wolności i godności wszystkich*, „L'Osservatore Romano”, nr 6, s. 23–24.
- Franciszek. 2014c. *Wierzący zjednoczeni przeciwko fanatyzmowi i fundamentalizmowi*, „L'Osservatore Romano”, nr 12, s. 23.
- Franciszek. 2014d. *Trzeba powiedzieć „nie” przemocy w imię religii*, „L'Osservatore Romano”, nr 12, s. 24.
- Franciszek. 2015a. *Misericordiae Vultus. Bulla ogłaszająca Nadzwyczajny Jubileusz Miłosierdzia*, „L'Osservatore Romano”, nr 5, s. 4–15.
- Franciszek. 2015b. *Papież po zamachu w Paryżu*, „L'Osservatore Romano”, nr 1, s. 66.
- Franciszek. 2015c. *Szopka mówi o pokoju i odrzuceniu*, „L'Osservatore Romano”, nr 2, s. 45–46.
- Franciszek. 2015d. *Trzeba sprzeciwić się wszelkim przejawom antysemityzmu*, „L'Osservatore Romano”, nr 5, s. 36–37.
- Franciszek. 2015e. *Postawmy na nadzieję*, „L'Osservatore Romano”, nr 6, s. 9–10.
- Franciszek. 2015f. *Aby przemieniła nas miłość Chrystusa*, „L'Osservatore Romano”, nr 3–4, s. 48–49.
- Franciszek. 2015g. *Chrześcijanie są zalążkiem innej ludzkości*, „L'Osservatore Romano”, nr 5, s. 27–28.
- Franciszek. 2015h. *Troszczmy się o siebie nawzajem i o świat stworzony*, „L'Osservatore Romano”, nr 11, s. 37–39.
- Franciszek. 2016a. *Miłosierdzie to imię Boga. Rozmowa z Andream Toriellim*, J. Gandis (tłum.), Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Franciszek. 2016b. *Przezwycięż obojętność i zyskaj pokój*, „L'Osservatore Romano”, nr 1, s. 4–10.
- Franciszek. 2016c. *Wyrzeczenie się przemocy: styl polityki na rzecz pokoju*, „L'Osservatore Romano”, nr 12, s. 15–18.
- Franciszek. 2016d. *Osoba w centrum polityki migracyjnej*, „L'Osservatore Romano”, nr 2, s. 12–17.
- Franciszek. 2016e. *Staliśmy się przyjaciółmi i braćmi*, „L'Osservatore Romano”, nr 2, s. 20.
- Franciszek. 2016f. *Krzyż ludzkości*, „L'Osservatore Romano”, nr 3–4, s. 9.
- Franciszek. 2016g. *Zabijanie w imię Boga jest szataństwem*, „L'Osservatore Romano”, nr 10, s. 43–44.

- Franciszek. 2016h. *Nie wolno ulegać pokusie odpowiadania przemocą na przemoc*, „L'Osservatore Romano”, nr 10, s. 53–54.
- Franciszek. 2016i. *Kościół powszechny wyraża wam swoje uznanie i wdzięczność*, „L'Osservatore Romano”, nr 10, s. 54–55.
- Franciszek. 2016j. *Terroryzm i przemoc znieważają imię Boga*, „L'Osservatore Romano”, nr 12, s. 41–43.
- Franciszek. 2016k. *Spotkanie Papieża Franciszka z Patriarchą Cyrylem w Hawanie*, „L'Osservatore Romano”, nr 3–4, s. 15.
- Franciszek. 2016l. *Wspólna deklaracja Papieża Franciszka i Patriarchy Cyryla*, „L'Osservatore Romano”, nr 3–4, s. 16–19.
- Franciszek. 2016m. *Wizyta papieża Franciszka na Lesbos 16 kwietnia 2016 r.*, „L'Osservatore Romano”, nr 5, s. 7.
- Franciszek. 2016n. *Wspólna deklaracja Papieża Franciszka, Patriarchy Bartłomieja, Arcybiskupa Hieronima*, „L'Osservatore Romano”, nr 5, s. 10–11.
- Franciszek. 2016o. *Gdzie jest Bóg?*, „L'Osservatore Romano”, nr 7–8, s. 20–21.
- Franciszek. 2016p. *Nic nie usprawiedliwia przelewu własnej krwi*, „L'Osservatore Romano”, nr 7–8, s. 25–28.
- Franciszek. 2016q. *Niesłuszne jest utożsamianie islamu z przemocą*, „L'Osservatore Romano”, nr 9, s. 44–47.
- Franciszek. 2016r. *Ogarnięci miłosierdziem*, „L'Osservatore Romano”, nr 3–4, s. 53–55.
- Franciszek. 2016s. *Papież Franciszek w Asyżu z okazji XXX Światowego Dnia Modlitwy o Pokój, 20 września 2016 r.*, „L'Osservatore Romano”, nr 10, s. 36.
- Franciszek. 2016t. *Hańba wojny*, „L'Osservatore Romano”, nr 10, s. 37.
- Franciszek. 2016u. *Pokój jest imieniem Boga*, „L'Osservatore Romano”, nr 10, s. 38.
- Franciszek. 2016w. *Nienawiść i fundamentalizm znieważają imię Boga*, „L'Osservatore Romano”, nr 10, s. 26–28.
- Franciszek. 2016x. *Na wierze Piotra i Pawła opiera się Kościół Rzymu*, „L'Osservatore Romano”, nr 7–8, s. 55–56.
- Franciszek. 2016y. *Poświęćmy więcej czasu na słuchanie*, „L'Osservatore Romano”, nr 7–8, s. 58–59.
- Franciszek. 2016z. *W modlitwie jesteśmy razem: Bóg i ja*, „L'Osservatore Romano”, nr 7–8, s. 59–60.
- Franciszek. 2017a. *Encyklika Laudato si' Ojca Świętego Franciszka poświęcona trosce o wspólny dom*, http://w2.vatican.va/content/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si_pl.pdf (dostęp: 20.04.2017).
- Franciszek. 2017b. *Posynodalna adhortacja apostolska Amoris laetitia Ojca Świętego Franciszka do biskupów, do kapłanów, do diakonów, do osób konsekrowanych, do małżonków chrześcijańskich i do wszystkich wiernych świeckich o miłości w rodzinie*, http://w2.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20160319_amoris-laetitia_pl.pdf (dostęp: 20.04.2017).
- Gierycz, M. 2014. *Fundamentalizm [w:] Religia i polityka. Zarys problematyki*, P. Burgoński, M. Gierycz (red.), Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa, s. 483–507.
- Górzna, S. 2013. *The political dimension of interreligious dialogue during the pontificate of John Paul II*, „Społeczeństwo i Polityka”, nr 4, s. 143–155.
- Górzna, S. 2015. *Polityczny oddźwięk Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, nr 1, s. 191–203,
DOI: <http://doi.org/DOI.10.14746/ssp.2015.1.11>
- Górzna, S. 2016. *Państwo Islamskie. Zagrożenie dla świata*, „Misyjne Drogi”, nr 4, s. 51–53.
- Gulczyński, M. 2004. *Panorama systemów politycznych świata*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Ivereigh, A. 2015. *Prorok. Biografia Franciszka, papieża radykalnego*, M. Masny (tłum.), Wydawnictwo Niecałe, Bytom.
- Ivereigh, A. 2016. *Strategia papieża wobec islamistów*, M. Macińska (tłum.), „Więź”, nr 3, s. 144–149.

- Jansen, J.J.G. 2005. *Podwójna natura fundamentalizmu*, A. Łojek-Magdziarz (tłum.), Wydawnictwo Libron, Kraków.
- Lowney, Ch. 2014. *Lider Papież Franciszek*, M. Chojnacki (tłum.), Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Marczewska-Rytko, M. 2010. *Religia i polityka w globalizującym się świecie*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Mrozek-Dumanowska, A. 1999. *Obrona praw człowieka czy jego zniewolenie? Ruch odnowy islamu a demokracja*, [w:] *Islam a demokracja*, A. Mrozek-Dumanowska (red.), Wydawnictwo Askon, Warszawa, s. 76–102.
- Nęcek, R. 2014. *Od kapłaństwa do społeczeństwa. Wybrane kwestie z nauki społecznej papieża Franciszka*, Wydawnictwo Salwator, Kraków.
- Rabiej, S. 2017. *Krytyka „kultury wykluczenia” w nauczaniu papieża Franciszka*, [w:] *Między ekskluzją a inkluzją w edukacji religijnej*, M. Humeniuk, I. Paszenda (red.), Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 64–76.
- Romejko, A. 2017. *Kwestia przemocy i terroryzmu w nauczaniu papieża Franciszka*, „Studia Elckie”, vol. 19, nr 4, s. 471–485.
- Szubart, K. 2016. *Francja i Niemcy na celowniku dżihadystów*, <http://fae.pl/biuletynopiniefarfn-i-francja-na-celowniku-dzihadystow.pdf> (dostęp: 12.04.2016).

MUSLIM FUNDAMENTALISM IN THE VIEW OF POPE FRANCIS

Abstract: Religious fundamentalisms are phenomena widely spread within the monotheistic religions. They are expressions of violence in the religious sphere and represent a threat to peace in the modern world. Pope Francis keeps emphasizing that violence is neither a good one nor a farsighted way of solving problems. He claims that interreligious dialogue is the best way of avoiding conflicts between the followers of different religions.

The aim of the article is to present the teaching of Pope Francis concerning Muslim fundamentalism in the context of political science of religion. The author analyzes various papal documents, speeches and statements. The structure of article consists of the following parts: The phenomenon of religious fundamentalism, Papal documents, Speeches and homilies, Apostolic travels, Papal reflections and other texts. The following conclusions can be drawn from the article: religious fundamentalism occurs within every religion; it treats religion instrumentally; Muslim fundamentalism falls within the context of the political science of religion; according to Pope Francis, dialogue and non-violence policy are the only possible responses to violence; intercultural and interreligious dialogue can eliminate all forms of fundamentalism, and their significance increases in our times; both types of dialogue can pave the way to world peace and cooperation for the common good.

Keywords: Muslim fundamentalism, violence, terrorism, Pope Francis, interreligious dialogue, peace, political science of religion

BIOGRAM

Sylwia Górzna, dr, adiunkt w Instytucie Historii i Politologii Akademii Pomorskiej w Słupsku. Zainteresowania badawcze autorki koncentrują się wokół filozofii dialogu, dialogu międzykulturowego, dialogu międzyreligijnego, religii abrahamowych, stosunków międzynarodowych oraz politologii religii.

Kontakt e-mail: sylwiagorzna@wp.pl.

